

Кройтор В. А.,

кандидат юридичних наук, професор,

професор кафедри цивільного права та процесу

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРАВОВІ АКСІОМИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. У статті доводиться, що вчення про аксіоми як правове явище варто відносити до самостійних фундаментальних положень цивільної процесуальної науки. З'ясовано, що аксіоми в цивільному судочинстві треба відрізняти від подібних правових явищ, зокрема від принципів цивільного судочинства. У роботі наводиться й аналізується низка аксіом цивільного судочинства.

Ключові слова: цивільне судочинство, правові аксіоми, аксіоми в цивільному судочинстві, принципи цивільного судочинства.

Постановка проблеми. У вітчизняній юридичній літературі вченню про аксіоми як правовому явищу приділяється, на наш погляд, замало уваги, що пояснюється невизначеністю категоріального статусу правових аксіом і труднощами оперування ними як поняттями.

Відповідно до тлумачних словників, аксіомою є вихідне положення в науці, яке приймається без доказів і лежить в основі доказу правдивості інших положень; аксіомою є незаперечна істина, цілком очевидне твердження [1, с. 28]. Поняття аксіоми доволі широко застосовується в різних сферах суспільного життя. Якщо в деяких наукових галузях (логіка, фізика, математика) аксіома є терміном, то в інших дане поняття застосовується для характеристики деяких явищ як очевидних, істинних, простих, зрозумілих, беззаперечних і таких, що не потребують доказування. Так, за «Тлумачним словником» В. Даля: «Аксиома – очевидность, ясная по себе и бесспорная истина, не требующая доказательств, например, целое всегда больше части своей; основная истина, самоистина, ясноистина» [2].

Дослідженню правових аксіом присвячено роботи С. Алексєєва, В. Кудрявцева, В. Комарова, Г. Манова, А. Ференс-Сороцького, Н. Чечиної, Л. Явіча. Зроблені ними висновки мають величезне значення для розвитку вчення про правові аксіоми, проте очевидна відсутність необхідної єдності в розумінні та характеристиці аксіом як структурних компонентів правової матерії. У науці цивільного процесуального права насамперед є дискусійним питання про саму можливість виокремлення аксіом у цивільному судочинстві та їхню сутність. Є також актуальним дослідження проблеми співвідношення та розмежування двох близьких категорій: принципів і аксіом цивільного судочинства.

Мета статті – з'ясувати можливість наявності аксіом у цивільному судочинстві та встановити їхню сутність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання аксіом у праві, зокрема цивільному процесуальному, привертало увагу науковців радянського періоду в основному у зв'язку з дослідженням принципів права та логістичною інтерпретацією права, аналізом його логічної природи та системи права, морально-правових імперативів 1970–1980-х рр.

Так, В. Кудрявцев розглядає правові аксіоми як вихідні поняття, основні положення і визначення правової науки, що не

викликають сумнівів, не допускають різних тлумачень. З них логічно виводяться, визначаються та розробляються всі інші категорії правової науки, що потім вводяться в норми права [3, с. 94].

Як переконує С. Алексєєв, аксіоми в праві мають характер вихідних (елементарних) істин і не потребують у кожному разі особливого доказування. Ідеї, що закріплені в правових аксіомах, є основними положеннями, на яких базується більшість інших правових норм. Відхід від них, недотримання їх може призвести до втрати правом своїх рис, право не буде правом [4, с. 111–112]. Схожий погляд на сутність правових аксіом висловлює Л. Явіч, який описує їх як елементарні істини, що не потребують доказів [5, с. 160].

Г. Манов зазначає, що правовими аксіомами є положення юридичної науки, що формуються в результаті узагальнення багатовікового досвіду правового регулювання суспільних відносин. На думку автора, правові аксіоми можна розкрити не тільки як постулати правової науки, а і як норми права, закріплені в законодавстві [6, с. 30, 32].

Дещо інший підхід до розуміння аксіом у праві, зокрема в цивільному процесуальному, запропонувала Н. Чечина. На її думку, в аксіомах закріплюються оціночні формули поведінки суб'єктів цивільного процесу з погляду добра і зла, прийнятого в суспільстві поняття справедливості, аксіоми виражають моральні основи права, його загальнолюдський зміст. Крім того, аксіоми завжди суть основні логічні поняття, опосередковані найбільш загальні зв'язки і відносини. Необхідність їх дотримання є очевидною з погляду здорового глузду, принципів моралі та справедливості, саме тому вони не потребують особливих доказів [7, с. 90].

Подібна думка висловлена А. Екімовим. За його переконанням, правові аксіоми – це суспільні вимоги справедливості, які з погляду моралі неодмінно повинні стати частиною чинного права. «За своїм змістом аксіоми – не що інше, як прості правила моралі справедливості. У них відображено мінімум умов, необхідних для спільного життя людей» [8, с. 57, 125].

Вивченню правових аксіом і принципів цивільного процесуального права, їх співвідношенню присвячено дисертаційне дослідження А. Ференс-Сороцького. Він описує аксіоми як такі правові норми, що в результаті багатовікової практики застосування стали звичними і самоочевидними, поза якими існування права як юридичного феномена є неможливим. Аксіоми цивільного процесуального права – найбільш стійкі, незмінні за своїм змістом правила цивільного судочинства [9, с. 7–8].

У роботах сучасного періоду науковці також звертаються до питань правових аксіом. Так, І. Палашевська характеризує правові аксіоми як узагальнені ціннісно-нормативні структури, які керують інституціональною діяльністю без опори на диференціацію учасників і ситуативні контексти. Вони є керівними початками, основоположними лініями діяльності в цінносному

просторі юридичного дискурсу, мають універсальну семантику, сфера їх референції не обмежена в часі, просторі чи в плані подій. Завдяки універсальності досвіду, що міститься в них, і його вираженню в лаконічних, стилістично оформлених, афористично стислих висловах, аксіоми права функціонують у вигляді готових формул-символів інституційної культури. У них втілено уявлення про право, практику його реалізації у формі готових тверджень, варіантів вирішення різних юридичних питань [10, с. 145].

Дослідженню правових аксіом як пізнавальних і методологічних інструментів юридичної науки і практики, сутності і ролі в правовому пізнанні та правовому регулюванні присвячено дисертаційне дослідження О. Масленнікова. Науковець визначає правові аксіоми як ідеальні явища, які належать до різних площин правової дійсності: до права, правосвідомості і правової науки, та представляють собою положення, що концентровано виражають соціально-правовий досвід, прийняті як істини (абсолютні або відносні) з метою спрощення процесу правового регулювання та вирішення наукових завдань, забезпечують спадкоємність у праві й об'єктивовані в різних формах залежно від їх приналежності до певних груп. Водночас автор пропонує розрізняти такі групи правових аксіом, як аксіоми в праві, аксіоми права й аксіоми науки права [11].

О. Плюсіна розглядає правові аксіоми як вихідні, юридично визнані судження, що через очевидність не потребують додаткових обґрунтувань і доказів для ухвалення подальших рішень і оцінок. Оскільки аксіоми фіксують зміст загальнолюдської моралі, то вони включалися і включаються до законодавства різних періодів розвитку держави [12, с. 56].

Як переконує В. Комаров, у сучасних реаліях правові аксіоми доцільно розглядати як елементи професійної правничої культури і як очевидні істини, постулати, які визнаються суб'єктами юридичних практик і сприймаються як беззаперечні правові цінності. Аксіоми, як зазначає автор, мають розглядатися як засади забезпечення єдності судової практики [13, с. 127–128].

В юридичній доктрині також висловлено думку щодо розгляду правових аксіом як правового звичаю. Як зазначає О. Панасюк, з погляду змісту, способу формулювання й існування, а також за способами забезпечення можна говорити про подібність аксіом і звичаїв. Деяку відмінність становить їхнє значення, оскільки аксіоми мають загальнолюдське (загальнодержавне) значення та визнання, тоді як звичаї мають локальний характер. Проте вищезазначені спільні риси дають підстави визначити правові аксіоми як явища, що є звичаєм із публічно-правовим значенням [14, с. 63].

Р. Майданик, коли розрізняє за формою вираження звичаї, зафіксовані у відповідних документах, і звичаї, не зафіксовані у відповідних документах, відносить до останніх правові аксіоми. Як зазначає науковець, «<...> до другої групи звичаїв включають правові аксіоми, які ніде прямо не зафіксовані, але завжди беруться до уваги сторонами договорів, наприклад: «Усні переговори самі по собі не породжують правових наслідків» або «Спеціальний закон має перевагу над загальним законом». Помилковою є оцінка як правових аксіом таких постулатів: «Двічі за те саме не відповідають», «Незнання законів не звільняє від відповідальності». Адже, насправді, ці норми прямо включені до Конституції України (відповідно до ст. ст. 61 і 68), отже, є нормами конституційного права, а не правовими аксіомами <...>» [15, с. 71].

Не можна не зазначити наявні в юридичній доктрині наукові погляди щодо взагалі неможливості та відсутності необхідності виділення в праві аксіом. Так, О. Черданцев заперечує доцільність вживання в праві категорії «аксіома» на підставі того, що використання юридичною наукою математичного терміна «аксіома» є достатньо умовним. Як зазначає науковець, аксіоми в праві не застосовуються для доведення інших, більш складних, правових положень («теорем»), оскільки нормативні приписи, на відміну від наукових суджень, взагалі не потребують доказів [16, с. 16].

М. Штефан констатує наявність у теорії цивільного процесуального права концепції про вживання цивільних процесуальних аксіом і вказує на відсутність необхідності вводити аксіоми як самостійне поняття до складу правових категорій цивільного процесу. Свою думку автор аргументує тим, що правила, які містяться в аксіомах, характеризують процесуально-правове становище суду й учасників процесу, входять до змісту окремих принципів, і тому необхідності вводити аксіоми як самостійне поняття до складу правових категорій цивільного процесу немає [17, с. 47].

Однозначно стверджувати, що правових аксіом немає, на наш погляд, не можна. Звичайно, у праві вони мають свою специфіку, вони багато в чому ближчі до аксіом філософських, ніж геометричних. Слушною щодо цього здається думка М. Давидової, яка зазначає, що дискусійність питання щодо можливості виокремлення аксіом у праві зумовлена тим фактом, що термін «аксіома» вживається в літературі на позначення двох близьких за своєю природою, проте відмінних за юридичними властивостями явищ. Перше – загальновизнане, перевірене багатовіковою практикою, таке, що не викликає сумнівів і виражає моральну природу права твердження. Йдеться про моральні аксіоми, на яких базується чинне право й аксіоматичність яких, насамперед, розуміється як загальновизнаність. Другі ж – це елементарні правові положення (істини), що діють за будь-яких умов і не допускають винятків. Такі положення умовно можна назвати юридичними аксіомами, визначальною властивістю яких є неспростовність [18, с. 203–204].

Справді, не можна погодитися з авторами, які розглядають моральність як одну з необхідних ознак правової аксіоми.

В юридичній літературі наводиться багато прикладів процесуальних аксіом судового процесу. Серед них такі:

- «позивач і відповідач доказують обставини, на які вони посилаються»;
- «загальновизнані обставини (явні істини) не підлягають доказуванню в суді»;
- «суд працює з тими доказами, які перед ним»;
- «показання свідків оцінюються, з огляду на їхнє значення, а не кількість»;
- «суд і суддів потрібно поважати»;
- «де є право, там є і його захист»;
- «правових формальностей треба дотримуватися»;
- «дії судді, що не входять до його компетенції, є нічемними»;
- «закон не може бути недостатнім, коли йдеться про надання правосуддя»;
- «суд повинен сам знати закон»;
- «суддя має бути безпристрасним»;
- «немає судді без позивача»;
- «нехай буде вислухана й інша сторона»;

- «рішення суду не повинно стосуватися тих, хто не брав участі в справі»;
- «неможливо двічі пред'явити позов за однією справою»;
- «рішення суду має бути мотивованим»;
- «встановлення фактів і знання судом законів може бути оспорено у вищому суді»;
- «факти говорять самі за себе»;
- «суд нічого не тримає за сценою» (вимога обов'язкового подання та дослідження в суді доступних першоджерел доказової інформації);
- «суддя не повинен вирішувати справу на підставі позасудового особистого знання її обставин»;
- «кожний позов (скарга) обмежений рамками визначеного часу»;
- «вислухати дві сторони»;
- «право бути вислуханим і право бути почутим судом»;
- «доведення покладається на того, хто стверджує, а не на того, хто заперечує»;
- «один свідок – не свідок»;
- «один бачив (очевидець) має більшу силу, ніж десять чули» тощо [13, с. 129–130].

Серед вищезазначених аксіом судочинства можна побачити приклади аксіом судового процесу, що жодним чином не виражають свого ставлення до моралі. Наприклад, «позивач і відповідач доказують обставини, на які вони посилаються», «загально визнані обставини (явні істини) не підлягають доказуванню в суді», «суд працює з тими доказами, які перед ним», «у разі недоведеності позову відповідач звільняється» тощо. Аксіоматичність наведених положень ґрунтується радше на їхній очевидності з погляду здорового глузду, доцільності в сенсі успішного й ефективного здійснення судового процесу, що вироблена під час тривалої судової практики та сформульована в концентрованому вигляді в аксіомах.

В юридичній літературі увагу авторів традиційно привертає питання співвідношення та розмежування двох близьких категорій: принципів і аксіом цивільного судочинства. Одні науковці ототожнюють їх, інші вважають, що спочатку принципи створювалися у вигляді аксіом, а інші розмежовують як різні поняття.

Так, С. Алексєєв зауважує, що правові аксіоми являють собою найважливіші принципи права, закріплені в нормативно-правових актах [4, с. 111–112]. До основних принципів права також відносить правові аксіоми О. Скакун [19, с. 256].

В. Котюк виділяє основні (головні) принципи права (повновладдя народу; розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову; відповідальності держави перед людиною і суспільством тощо) і вважає, що серед основних принципів права варто виділяти правові аксіоми та правові презумпції [20, с. 32–33].

За твердженням Л. Явіча, аксіоми наявні в правосвідомості і є передумовами принципів права [5, с. 160]. Схожої думки дотримується Н. Чечина, яка зауважує, що принципи цивільного процесуального права виводяться з аксіом [7, с. 91–94].

Розмежування понять «аксіома» і «принцип» простежується в концепції, розробленій А. Ференс-Сороцьким. На його переконання, в аксіомах права втілюється наступність у діалектичному розвитку права від одного історичного типу до іншого і в межах даного історичного типу. Правові аксіоми становлять свого роду «золотий фонд» правових норм, що склалися в процесі розвитку людства; втілюють загальнолюдський зміст права. Саме тому можлива спадкоємність між правовими аксі-

омами різних історичних епох. У цьому полягає їх відмінність від принципів права, що втілюють насамперед класові інтереси в праві, тому є різними в різних типах правових систем. Проте принципи права будуються з урахуванням правових аксіом, бо вони відображають не тільки економічні, політичні, а й моральні засади суспільства [21, с. 27–31].

Як зазначає М. Давидова, протиставлення аксіом і принципів (як це було зроблено А. Ференс-Сороцьким) цілком логічне для радянської правової теорії, оскільки дозволяло вирішувати серйозні наукові суперечності (наприклад, обґрунтування принципів пріоритету державних інтересів над особистими, принципу об'єктивного ставлення в провину, що відрізняли радянське право від права інших країн). Проте для сучасної юриспруденції воно практично цілком втрачає своє значення. З позиції сучасних уявлень про право той факт, що окремий принцип потребує доказів і не є аксіоматичним, примушує замислюватися над питанням: чи є він взагалі принципом права?

На думку М. Давидової, поняття «аксіома» і «принцип» не є тотожними, і різняться вони не стільки за змістом, скільки за масштабом дії. Значення принципу права набувають ідеї, що мають загальноправове, або галузеве значення, що набувають розвитку і конкретизуються в багатьох нормах права. Тоді як деякі аксіоми можуть визначати зміст лише декількох нормативних приписів або ж взагалі виражатися в одному приписі закону. Наявність таких поодиноких аксіом цілком узгоджується з юридичною природою цих правових феноменів як елементарних істин, що не допускають інших тлумачень, не потребують доказів, а отже – подальших уточнень і конкретизацій. Концептуально правові аксіоми і принципи права дуже близькі одне одному, проте цілком не збігаються [18, с. 204–205].

Як справедливо зазначає В. Комаров, аксіоми цивільного процесуального права визначають, поруч із принципами цивільного процесуального права, субстанціальну специфіку та межі належного в механізмі правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин [13, с. 128].

Достатньо обґрунтованою здається позиція О. Масленнікова, що схожість аксіом із принципами «забезпечується» такими властивостями, як: здатність бути відправною ідеєю правового буття, універсальність, загальнозначущість, здатність спрямовувати і синхронізувати механізм правового регулювання, надавати логічності, послідовності і збалансованості правовій дійсності. Аксіоми і принципи є підставами, з яких розвиваються інші положення. Проте, незважаючи на схожість, аксіоми та правові принципи не тотожні. «Аксіома» – більш широке й абстрактне поняття, що охоплює як сформульовані вченими-юристами фундаментальні ідеї й ідеали, що відображають досягнення правової думки і практичного досвіду, так і відокремлені у вигляді відносно самостійних елементів, вихідні нормативно-керівні начала (імперативні вимоги тощо), що визначають загальну спрямованість, якість і ефективність правового регулювання суспільних відносин. Складні взаємозв'язки принципів і аксіом відбиваються в їхній діалектичній єдності, здатності до взаємопереходів і розкриття одного явища через інше. Правовий принцип – це один зі способів (форм) фіксації аксіом у праві, «привнесення» їх з області правосвідомості в матерію права. У цьому сенсі аксіоми є матеріалом, з якого формулюються принципи. Зміст однієї або декількох аксіом може бути «ущільнено», згорнуто в один принцип, який потім розкривається за допомогою однієї або, частіше, декількох норм – аксіом. Ця «згорнутість» принципів відби-

вається і на вербальному вираженні. Аксиоми зазвичай формулюються розгорнуто, у формі суджень. Принципи ж можна визначити коротко без шкоди для розуміння їхнього змісту, наприклад, «принцип усності», «принцип змагальності» й ін. Відмінності між принципами й аксіомами зумовлені, зокрема, походженням даних категорій. Якщо аксіоми з'явилися «стихійно», у результаті юридичної практики (хоча у формулюванні аксіом не варто недооцінювати і роль науки), як елементарні положення, то принципи – це результат наукової рефлексії, що відображає більш високий рівень правового мислення. Навіть більше, виділення таких основоположних загальних «відправних ідей, начал права», як свобода, рівність, власність, можна пов'язати з розвитком теорії природного права і науковою творчістю конкретних представників філософської й юридичної науки: Д. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо й ін. Аксиоми як елементарні основні істини про право більш відсторонені (і відносно вільні) від політики й ідеології, і в цьому сенсі, як не парадоксально, більшою мірою виражають сутність самого права, взятого поза ним «одномоментного» існування, вирваного з гущі соціального життя, вирішення його проблем. Відбиваючи вимоги загальнолюдської моралі, аксіоми більш «живучі», без помітних змін можуть переходити з одного історичного типу права в інший, відіграючи важливу роль у регулюванні суспільних відносин. Наступність же принципів різних історичних типів права можлива лише остільки, оскільки вони втілюють зміст аксіом [11, с. 11–14].

У сучасному цивільному процесуальному законодавстві України безпосередньо чи опосередковано закріплено значну кількість таких аксіоматичних положень. Водночас низку ідей, що становлять зміст таких аксіом, безпосередньо відтворено в нормах національного процесуального законодавства. Так, наприклад, аксіому «загальноновизнані обставини (явні істини) не підлягають доказуванню в суді» безпосередньо закріплено в положеннях ч. 3 ст. 82 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, згідно з якою обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування.

Аксіома «позивач і відповідач доказують обставини, на які вони посилаються», ґрунтуючись на положенні п. 3 абз. 2 ст. 129 Конституції України та положеннях ЦПК України, має значення процесуального принципу змагальності цивільного судочинства. Її закріплено в положеннях ч. 3 ст. 12, ч. 1 ст. 81 ЦПК України, що конкретизують конституційні приписи щодо змагальності сторін у судовому процесі та свободи в наданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їхньої переконливості. Так, відповідно до ч. 3 ст. 12 та ч. 1 ст. 81 ЦПК України, кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, установлених цим Кодексом.

Водночас інші аксіоми визначають зміст декількох норм процесуального закону, виступають як «велике посилання», з якого виводяться законодавчі положення. Так, наприклад, аксіома «суд і суддів потрібно поважати» є підґрунтям норм, що регламентують порядок судового засідання (ст. ст. 215, 216 ЦПК України), права й обов'язки головуєчого в судовому засіданні (ст. 214 ЦПК України), норм, що встановлюють відповідальність за порушення порядку в залі суду й за невиконання розпоряджень суду (ст. ст. 145–148 ЦПК України). Цю аксіому втілено також у спеціальній нормі ст. 50 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», що закріплює відповідальність за

неповагу до суду чи судді, а також в абз. 5 ст. 129 Конституції України.

Аксіома «неможливо двічі пред'явити позов за однією справою» є підґрунтям закріплення в п. п. 6, 7 ч. 1 ст. 165, п. п. 2, 3, 4, 5 ч. 1 ст. 186 ЦПК України як підстави для відмови у відкритті провадження в справі виявлення судом факту розгляду судом чи іншим юрисдикційним органом спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і на тих самих підставах.

У правилах ст. ст. 3, 10, п. п. 3–4 ст. 264 ЦПК України, що закріплюють обов'язок суду підкорюватися лише закону й вирішувати справи на підставі чинного законодавства, а також обов'язок суду під час ухвалення рішення самому визначати правову норму, що регулює спірні відносини, втілено аксіому «суд повинен сам знати закон».

Аксіому «немає судді без позивача» закріплена в ст. 13 ЦПК України, і вона має значення принципу диспозитивності цивільного судочинства, який діє для всіх категорій справ як позовного, так і окремого, наказного провадження. Із цієї ж аксіоми випливає й обов'язок суду залишити заяву без розгляду, якщо особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подано заяву органом чи особою, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, не підтримує заявлених позовних вимог (ч. 3 ст. 57 ЦПК України), відмовити у відкритті провадження в справі, якщо настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено дію юридичної особи, які звернулися з позовною заявою, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва (п. 6 ч. 1 ст. 186 ЦПК України), закрити провадження в справі в разі настання смерті фізичної особи або оголошення її померлою чи припинення дії юридичної особи, які були однією зі сторін у справі (позивачем), якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва, відмови позивача від позову (п. п. 5 і 7 ч. 1 ст. 255 ЦПК України).

Аксіома «рішення суду не повинно стосуватися тих, хто не брав участі в справі» втілюється також у низці норм ЦПК України, закріплює можливість вступу чи залучення до участі в справі осіб, яких вона об'єктивно може стосуватися (наприклад, третіх осіб), а також право на оскарження й обов'язкове скасування рішення в разі вирішення питання про права чи обов'язки осіб, які не брали участі в справі (ст. ст. 52, 53, 54, ч. 1 ст. 17, п. 4 ч. 3 ст. 376, п. 8 ч. 1 ст. 411 ЦПК України).

Аксіому «встановлення фактів і знання судом законів може бути оспорено у вищому суді» втілено в положеннях п. 8 абз. 2 ст. 129 Конституції України, згідно з яким однією із засад судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. Також дане аксіоматичне твердження закріплено в положеннях національного цивільного процесуального законодавства, зокрема в ст. ст. 17, 352, 389 ЦПК України.

Розглянуті форми закріплення (вираження) деяких аксіом судочинства в національному цивільному процесуальному законодавстві підтверджують зроблений в юридичній науці висновок про те, що зміст аксіоми може бути відображено в окремій нормі законодавства, а також аксіома може визначати зміст декількох норм закону, або ж втілюватися в закріпленому в законодавстві правовому інституті [9, с. 129], загальноправових чи галузевих принципах права [11, с. 22].

Отже, наявність загальноновизнаних у сучасних правових

системах аксіом здійснення правосуддя, більшість з яких були сформульовані ще в римському праві, – це об'єктивна дійсність. Варто погодитися із зауваженням М. Давидової, що така кількість саме процесуальних аксіом зумовлюється особливостями процесуального права. Саме у сфері процесуального права приватні інтереси індивіда підлягають розгляду і захисту з боку публічної влади. Саме тому тут особливо необхідні елементарні моральні нормативи, що забезпечують ухвалення об'єктивного, справедливого рішення. Крім того, процесуальна форма, на відміну від матеріально-правових галузей, зазнає значно меншого впливу історичних, соціальних, політичних змін. Тому кількість процесуальних норм, перевірених багатовіковою юридичною практикою, перевищує кількість аналогічних «вічних» матеріальних норм [18, с. 206].

У зв'язку з вищезазначеним неможливо не погодитися зі справедливим зауваженням В. Комарова про доцільність погляду на аксіоми судочинства як на засади забезпечення єдності судової практики й еволюційне виокремлення певного аксіоматичного спектра (аксіоматичного ядра) судової практики як достатньо апробованого стандарту справедливого правосуддя [13, с. 128].

Висновки. Вчення про аксіоми як правове явище, без сумніву, можна віднести до фундаментальних положень процесуальної науки.

Логіка наукового пізнання з метою найбільш повного і всебічного дослідження будь-якого явища диктує необхідність розгляду «ціннісного потенціалу» правових аксіом, який варто розглядати в декількох аспектах.

По-перше, правові аксіоми є цінністю «у складі права» як його елемент, фрагмент. Крім того, правові аксіоми мають властивості, які дозволяють говорити про їхню самостійну цінність у праві. Так, в аксіомах втілюється історичний досвід, пов'язаний із пошуками шляхів найбільш ефективного вирішення спірних ситуацій за допомогою права. Цінність аксіом у даному аспекті зумовлена виконуваною ними функцією збереження, відтворення і поширення тієї частини соціального досвіду, яка покликана забезпечити стабільність і динаміку правової системи. Також варто погодитися з О. Масленниковим у тому, що правові аксіоми мають значну естетичну цінність, аксіоми дійсно є «творчим витвором», в якому достатньо ємний зміст укладено в лаконічну, афористичну форму. Зокрема, красою вирізняються аксіоми-сентенції давньоримських юристів. І, нарешті, правові аксіоми мають історичну цінність. Висловлюючи основні цінності і переконання людей, вони є джерелом пізнання явищ суспільного життя, дають важливу інформацію про характер суспільного життя, етапи розвитку права того чи іншого періоду, тієї чи іншої країни [11].

Варто погодитися із В. Комаровим, який зауважує, що різнопланова характеристика аксіом і їхнього місця в механізмі правового регулювання створюють унікальну ситуацію застосування норм цивільного процесуального права, зокрема його принципів, та процесуальних аксіом. По суті, йдеться про застосування цивільного процесуального права, що як правова, законодавча система має свої зміст і форму, та застосування аксіом, які, на відміну від норм цивільного процесуального права, мають зміст і форму, напрацьовані тривалою практикою застосування права, які мають відносно самостійний характер відповідних, так би мовити, правоположень як ідеальних моделей функціонування судочинства, що відбивають вимоги спра-

ведливого правосуддя. Справедливого правосуддя тією мірою, якою, як наголошували вище, аксіоми віддзеркалюють уявлення справедливого в професійній та побутовій правосвідомості [13, с. 129].

Обсяг статті не дозволяє зупинитися на висвітленні всіх проблем, пов'язаних із дослідженням сутності аксіом у цивільному судочинстві, але всі вони потребують подальшого глибокого теоретичного дослідження, належного законодавчого забезпечення й осмислення практики застосування, щоб подальші зміни в законодавстві сприяли забезпеченню захисту прав і законних інтересів громадян та організацій, більший доступності судового захисту вказаних осіб. Окремого дослідження потребують питання класифікації аксіом у цивільному судочинстві, закріплення окремих аксіом цивільного судочинства на міжнародному рівні як стандартів справедливого судочинства тощо.

Література:

1. Словник української мови: у 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1. 799 с.
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. URL: https://royallib.com/read/dal_vladimir/tolkoviy_slovar_givogo_velikorusskogo_yazika.html#modal.
3. Кудрявцев В. О программировании процесса применения права. Вопросы кибернетики и право / Академия наук СССР. Научный совет по кибернетике; Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности; Центральный научно-исследовательский институт судебных экспертиз; ред. кол.: В. Кудрявцев (отв. ред.) и др. М.: Наука, 1967. 312 с.
4. Алексеев С. Проблемы теории права: основные вопросы общей теории социалистического права: курс лекций в 2 томах. Т. 1 / науч. ред. Р. Русинов; отв. за вып. В. Семенов. Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. 396 с.
5. Явич Л. Общая теория права. Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. 298 с.
6. Манов Г. Аксиомы в советской теории права. Советское государство и право. 1986. № 9. С. 29–36.
7. Чечина Н. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. 104 с.
8. Экимов А. Интересы и право в социалистическом обществе. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1984. 135 с.
9. Ференс-Сороцкий А. Аксиомы и принципы гражданско-процессуального права: дисс. ... канд. юрид. наук. Л., 1989. 150 с.
10. Палашевская И. Аксиологические основания юридического дискурса: аксиомы права. Научный диалог. 2017. № 11. С. 144–156.
11. Масленников А. Правовые аксиомы: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук; ФГОУВПО «Владимирский юридический институт». Владимир, 2006. 27 с. URL: <http://www.disscat.com/content/pravovye-aksiomy>.
12. Плюснина О. Юридические аксиомы и фикции. Вестник КГТУ. Государство и право: вопросы теории и практики. 2011. № 1. С. 56–59.
13. Курс гражданского процесса: підручник / В. Комаров, В. Бігун, В. Баранкова та ін.; за ред. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.
14. Панасюк О. Звичаєве регулювання трудових відносин. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2004. Випуск № 60–62. С. 62–63.
15. Майданик Р. Правовий звичай як джерело цивільного права. Юридична Україна. 2009. № 6. С. 67–72.
16. Черданцев А. Логическая характеристика права как системы. Правоведение. 1983. № 3. С. 13–21.
17. Штефан М. Цивільне процесуальне право України: академічний курс: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ: Ін Юре, 2005. 624 с.

18. Давыдова М. К вопросу о понятии правовых аксиом: теоретические и технико-юридические аспекты. Юридическая техника. 2007. № 1. С. 203–208.
19. Скакун О. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник. 2 вид., перероблене і доповнене. Харків: Еспада, 2009. 752 с.
20. Котюк В. Теорія права. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.
21. Ференс-Сороцкий А. Аксиомы в праве. Правоведение. 1988. № 5. С. 27–31.

Кройтор В. А. Правовые аксиомы в гражданском судопроизводстве

Аннотация. В статье обосновано положение о том, что учение об аксиомах как правовом явлении следует относить к самостоятельным фундаментальным положениям гражданской процессуальной науки. Выяснено, что аксиомы в гражданском судопроизводстве следует отличать от по-

добных правовых явлений, в частности, от принципов гражданского судопроизводства. В работе приводятся и анализируются ряд аксиом гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, правовые аксиомы, аксиомы в гражданском судопроизводстве, принципы гражданского судопроизводства.

Kroitor V. Legal axioms of the civil procedural

Summary. The article substantiates the proposition that the doctrine of axioms as a legal phenomenon should be attributed to the independent fundamental provisions of the civil procedural science. It is clarified that the axioms in civil proceedings should be distinguished from similar legal phenomena, in particular from the principles of civil proceedings. A number of axioms of civil proceedings are presented and analyzed.

Key words: civil legal proceedings, legal axioms, axioms in civil proceedings, principles of civil proceedings.